

Sovietinių represijų atmintis Kazachstano lietuvių diasporoje: interpretacijos, praktikos, kontekstai

Irena Štutiniė

Istorinių tyrimų programų skyriaus vyriausioji istorikė

Genocido ir rezistencijos tyrimų departamentas

✉ irena.sutiniene@genocid.lt

ORCID 0000-0002-0405-7851

Šiame straipsnyje analizuojama represijų atmintis Kazachstano lietuvių diasporoje, kurios didelę dalį sudaro represuotų lietuvių palikuonys. Remiantis pusiau struktūruotų interviu metodu atliktos apklausos duomenimis¹, analizuojamos diasporos atstovų represijų atminties interpretacijos, vertinimai, įamžinimo ir minėjimo praktikos. Aptariamos šios atminties sąsajos su dominuojančiais kolektyviniais Kazachstano atminties diskursais ir lietuviškuoju represijų atminties pasakojimu. Analizė atskleidžia gyvenamosios šalies represijų atminties diskursų įtaką migrantų ainių atminčiai.

Reikšminiai žodžiai: prievartinė migracija, sovietinių represijų atmintis, migrantų kartų atmintis.

¹ Straipsnyje remiamasi duomenimis, tyrėjų grupės (Loreta Vilkieienė, Jolanta Kuznecovienė, Vytis Čiubrinskas, Irena Štutiniė) surinktais vykdant LMT finansuojamą projektą *Prievartinės migracijos iš Lietuvos diasporos Rytuose ir jų tapatybė: Užvolgio ir Kazachstano atvejai* (LMT LIP-20-12). Ši medžiaga kitais atminties tyrimų aspektais yra analizuota kitose autorės publikacijose.

Įvadas

Stalinizmo represijų aukų atmintį Lietuva puoselėja ne tik šalyje, bet ir gausiose tremties ir kalinimo vietose visoje buvusioje SSRS teritorijoje (Rusijoje, Kazachstane, Tadžikijoje, Kirgizijoje ir kt.)². Kai kuriose vietose tebegyvena represuotų lietuvių palikuonys, kurių tėvai ar seneliai dėl įvairių priežasčių negrįžo į Lietuvą. Dalis jų tebepuoselėja lietuviškumą ir yra įkūrę diasporos organizacijas. Tokia diaspora yra ir Kazachstane, kur nuo 1931–1932 m. badmečio ir vietinių gyventojų išvaymo buvo Gulago sistemos centras ir tremties vieta. Kazachstano lietuvių diaspora šiuo metu nėra didelė, 2013 m. čia gyveno apie 6 tūkst. lietuvių³, vėliau jų skaičius sumažėjo. Dauguma lietuvių gyvena šiaurinėje ir centrinėje šalies dalyje (2014 m. – 1,7 tūkst. Karagandos aps., 667 – Šiaurės Kazachstane)⁴.

Buvę politiniai kaliniai ir tremtiniai bei jų palikuonys iki šiol sudaro didelę Kazachstano visuomenės dalį – 2021 m. represuoti žmonės ir jų palikuonys sudarė 40 proc. Kazachstano gyventojų⁵, todėl represijų atmintis čia buvo ir tebėra aktuali. Lietuvių atsiradimas Kazachstane taip pat susijęs su Stalino represijomis, pagal lietuvių tremtinių ir politinių kalinių skaičių sovietmečiu Kazachstanas buvo antroje vietoje po Rusijos Federacijos⁶. Manoma, kad iš viso Kazachijos TSR įvairiu laiku kalėjo ar gyveno tremtyje apie 81 tūkst. lietuvių arba kas penktas represuotasis iš Lietuvos⁷. Todėl Kazachstano kalinių ir tremtinių atmintis užima svarbią vietą bendrame Lietuvos represijų atminties kontekste.

Prievartinių migrantų ir jų palikuonių atmintis tiriama dviejų tarpdalykinių tyrimo laukų – migracijos ir atminties sąveikoje. Daugelyje tyrimų nustatyta, kad diasporų atminčiai būdingas išskirtinis specifiškumas ir kontekstualumas, kuriuos lemia procesai, vykstantys perduodant atmintį ir tarp kartų, ir tarp valstybių sienų, ir konkrečiuose sociopolitiniuose kontekstuose⁸. Kaip aktuali ir mažai ištirta įvardijama prievartinių migrantų patirtų traumų atminties perdavimo per kartas problema⁹. Pastebima, kad šioje srityje vyrauja psichologiniai traumų perdavimo per kartas tyrimai. Nors pastaruoju metu tokių tyrimų

² Plačiau žr.: Algis Vyšniūnas, *Lietuviai ypatinguose Kazachstano lageriuose: 1948–1955 m.*, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2022, p. 360–382.

³ Этноссы Казахстана [Ethnosy Kazachstana], [internete], in: <https://assembly.kz/ethnos/kk/litovtsy/>

⁴ *Ibid.*

⁵ Сарыарқа – пен келісім мекені. Сарыарқа – колыбель единства и согласия [Saryarka – kolybelj jedinstva i soglasija], Karaganda, 2021, p. 64.

⁶ Algis Vyšniūnas, *Lietuviai Karlage I: 1990 metų ekspedicija į Kazachstaną*, Vilnius: Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių bendrija, 2016, p. 25.

⁷ *Kazakhstan*, [internete] in: <http://global.truelithuania.com/lt/kazakhstan-636>

⁸ Thomas Lacroix, Elena Fiddian-Qasmiyeh, „Refugee and Diaspora Memories: The Politics of Remembering and Forgetting”, in: *Journal of Intercultural Studies*, 2013, No. 34 (6), p. 686; *Memory and Migration: Multidisciplinary approaches to memory studies*, edited by Julia Creet, Andreas Kitzmann, Toronto: University of Toronto Press, 2011.

⁹ Dilyara Müller-Suleymanova, „Shadows of the past: violent conflict and its repercussions for second-generation Bosnians in the diaspora”, in: *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 2021, No. 2, p. 2.

daugėja, bet dar mažai žinoma apie ilgalaikes prievartinės migracijos patirčių pasekmes diasporoms¹⁰. Atminties perdavimo per migrantų kartas tyrimai rodo, kad priešingai lūkesčiams dėl palikuonių asimiliacijos migrantų ainiai tebesieja save su tėvų šalies atmintimi, bet kitaip negu pirmoji karta¹¹. Tėvų ar senelių šalis palikuonių kartoms dažniausiai ne „lieka“, o „tampa“ svarbi¹², o žinios apie praeitį perduodamos ne tiesiogiai, o rekonstruojamos iš fragmentų, kuriuos jie gauna iš šeimų ir aplinkos¹³. Atminties perdavimas dar sudėtingesnis prievartinių migracijų atveju – prievartinių migrantų diasporų jaunimas dažniausiai susiduria su fragmentiškomis žiniomis, konfliktuojančiais diskursais ir prieštariniais pasakojimais apie tapatybę, praeitį, tėvų kilmės šalį ir kartu yra veikiamas gyvenamosios šalies ir globalių kontekstų¹⁴. Jų atminčiai būdingas fragmentiškumas, prieštarinumas, jį kuriama veikiant įvairiems ir dažnai tarpusavyje konkuruojantiems kartos, ideologiniams ir moraliniams atskaitos taškams¹⁵. Kaip ši atmintis kuriama, kokie veiksniai ją veikia konkrečiuose istoriniuose ir sociopolitiniuose kontekstuose, dažniausiai gali atsakyti tik empiriniai tyrimai.

Šiame straipsnyje nagrinėjamos problemos prisideda prie prievartos patirčių atminties perdavimo per migrantų kartas konkrečiomis istorinėmis ir sociopolitinėmis sąlygomis tyrimų. Nagrinėjama, kaip Kazachstano lietuvių diasporoje, kurios didelę dalį sudaro prievartinių migrantų antros ir trečios kartos ainiai, (at)kuriama ir kokias reikšmes įgyja pirmosios kartos patirtų sovietinių represijų atmintis, kokią įtaką jai daro dominuojantys Kazachstano atminties diskursai ir Lietuvos nacionalinis sovietinių represijų atminties pasakojimas.

Prievartinių migrantų palikuonių atminties tyrimų nėra daug. Keliose šalyse atliktų prievartinių migrantų diasporų tyrimų apžvalgoje nustatyti tokie palankūs jų atminties ir tapatybės tęstinumui veiksniai kaip ekonominės adaptacijos sąlygos, migrantų savitarpio bendravimas, visuomenės ir politinio lygmens pripažinimas imigracijos šalyje¹⁶. Taip pat yra nagrinėta ryšių su etnine tėvyne bei kolektyvinių diasporos atminties formų įtaka prievartinių migrantų antrosios kartos atminčiai¹⁷. Atlikta ir tyrimų, atskleidžian-

¹⁰ Alice Bloch, "Reflections and Directions for Research in Refugee Studies", in: *Ethnic and Racial Studies*, 2020, No. 43 (3), p. 436–459; Dilyara Müller-Suleymanova, *op. cit.*, p. 2.

¹¹ Dilyara Müller-Suleymanova, *op. cit.*, p. 2. M. Richter and M. Nollert, 2014. "Transnational Networks and Transcultural Belonging: A Study of the Spanish Second Generation in Switzerland", in: *Global Networks*, No. 14 (4), pp. 458–476.

¹² Peggy Levitt, "Roots and Routes: Understanding the Lives of the Second Generation Transnationally", in: *Journal of Ethnic and Migration Studies* 35 (7), 2009, p. 1227.

¹³ Dilyara Müller-Suleymanova, *op. cit.*, p. 2

¹⁴ Dilyara Müller-Suleymanova, *ibid.*, p. 14.

¹⁵ Peggy Levitt, *op. cit.*, p. 1238.

¹⁶ Peter Loizos, "Ottoman half-lives: Long-term perspectives on particular forced migrations", in: *Journal of Refugee Studies*, 1999, No. 12 (3), pp. 237–263.

¹⁷ Julia Devlin, "In Search of the Missing Narrative: Children of Polish Deportees in Great Britain", in: *The International Journal of Information, Diversity, & Inclusion*, 2020, No. 4 (2), pp. 22–34.

čių kilmės šalių politinių kontekstų ir diskursų¹⁸ bei globalių diskursų¹⁹ įtakas prievartinių migrantų ainių kuriamai atminčiai. Karinio konflikto patirčių ir atminties įtaka bosnių diasporos Šveicarijoje antrosios kartos atminčiai ir tapatybei atskleidžiama Dilyaros Müller-Suleimanovos tyrime²⁰. Kazachstane atliktuose tyrimuose analizuojami kai kurie atminties naudojimo Kazachstano vokiečių ir lenkų diasporų etninio identiteto daryboje aspektai²¹.

Priverstinai deportuotų į tuometinės SSSR teritorijas Lietuvos gyventojų atminties tyrimuose daugiausia buvo tiriami grįžusių į Lietuvą ir čia gyvenančių Gulago kalinių bei tremtinių prisiminimai²². Tuo tarpu likusių gyventi Rytuose Lietuvos represuotųjų ir jų palikuonių prisiminimai bei atmintis nagrinėta nedaugelyje tyrimų. Vyčio Čiubrinsko atliktame tyrime analizuojama XIX a. ištremtų į Užvolgį lietuvių tapatybė ir atmintis kaip jos resursas²³. Prievartinių migrantų diasporų Rytuose ir Vakaruose kolektyvinės atminties ir patirčių bruožai taip pat nagrinėjami Gintarės Venzlauskaitės disertacijoje. Greta kitų aspektų aptariama Rusijos federacijos teritorijoje gyvenančių lietuvių prievartinių migrantų kolektyvinės atminties specifika atsižvelgiant į diasporų Vakaruose atmintį, lietuviškąjį naratyvą, atskleidžiama didelė migrantų ir jų palikuonių individualių istorijų, patirčių ir atminčių įvairovė²⁴.

Atminties perdavimą tarp prievartinių migrantų kartų sutrikdo ne tik migracija, bet ir jos trauminis pobūdis²⁵. Trauma ar katastrofa sutrikdo įvairių kolektyvinių ir individualių

¹⁸ Dilyara Müller-Suleymanova, *op. cit.*, p. 1–17; Dominika Blachnicka-Ciacek, "Occupied from within: Embodied Memories of Occupation, Resistance and Survival among the Palestinian Diaspora", in: *Emotion, Space and Society*, 2020, No. 34, pp. 1915–1931.

¹⁹ Andreas Kitzmann, "Frames of memory: WWII German expellees in Canada", in: *Memory and Migration: Multidisciplinary approaches to memory studies*, sudarė Julia Creet, Andreas Kitzmann, Toronto: University of Toronto Press, 2011, pp. 93–119.

²⁰ Dilyara Müller-Suleymanova, *op. cit.*, pp. 1–17.

²¹ Rita Sanders, *Staying at Home: Identities, Memories and Social Networks of Kazakhstani Germans*, Berghahn Books, Incorporated, 2016; Catherine Poujol, "The Poles of Kazakhstan between integration and the dream homeland", in: *Central Asian People*, 2004, No. 1, pp. 91–100.

²² Žr. pav. D. Leinartės, V. Davoliūtės, T. Balkelio, D. Budrytės staipsnius, in: *Maps of Memory. Trauma, Identity and Exile in Deportation Memoirs from the Baltic States*, sudarė Violeta Davoliūtė, Tomas Balkelis, Vilnius: Institute of Lithuanian Literature and Folklore, 2012.

²³ Vytis Čiubrinskas, "Transnacionalizmas ir migracija: lietuvių migrantų ir jų ainių patirtys, strategijos ir identitetai Teksase, Užvolgyje ir Čikagoje", in: *Migracija: sampratos ir patirtys*, sudarė Margarita Matulytė, Vilnius: Lietuvos nacionalinis dailes muziejus, Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2022, p. 20–59.

²⁴ Gintare Venzlauskaite, "From post-war West to post-soviet East: manifestations of displacement, collective memory, and Lithuanian diasporic experience revisited", 2020, [online], in: <https://www.ias.ed.ac.uk/event/gintare-venzlauskaite-university-glasgow%C2%AO-post-war-west-post-soviet-east-manifestations> [žiūrėta 2023-06-28].

²⁵ Julia Creet, "Introduction. The Migration of Memory and Memory of Migration", in: *Memory and Migration: Multidisciplinary approaches to memory studies*, edited by Julia Creet, Andreas Kitzmann, Toronto: University of Toronto Press, 2011, p. 3–26; Julia Devlin, "In Search of the Missing Narrative: Children of Polish Deportees in Great Britain", in: *The International Journal of Information, Diversity, & Inclusion*, 2020, No. 4 (2), No. 2, pp. 22–35.

atminties struktūrų sąryšius, lemdama „daugybinius įtrūkimus ir radikalius lūžius“, kurie „daro įtaką atminties perdavimui kartos viduje ir tarp kartų“²⁶. Traumų atminčiai būdingi pertrūkiai, nenuoseklumas, fragmentiškumas, ypač kai traumos nėra įveiktos ir integruotos į identitetą²⁷. Neišreikštos, Aleidos Assmann terminu, viktimizacijos (aukų) pasakojimais ir nepripažintos traumos gali būti perduotos kitoms kartoms. Aleida Assmann vienu svarbiausių veiksnių, perduodant represijų aukų atmintį ir įveikiant traumas, laiko kolektyvinio aukų naratyvo susiformavimą ir jų skriaudų pripažinimą tiek visuomenėje, tiek politiniu lygmeniu. Pasak jos, tokiai šios atminties artikuliacijai ir pripažinimui nepakanka ją išreikšti privačiame gyvenime, tam reikalingos kolektyvinės atminimo formos, kurios sukuriamos tik organizuotose grupėse. Nesant tokių simbolinių atminimo formų „psichologinės traumos žaizdos gali būti nesąmoningai perduodamos kitoms kartoms.“²⁸ „Šie kolektyviniai atminties diskursai paaiškina ir įprasmina žmonių patirtis istoriniuose, nacionaliniuose, etiniuose kontekstuose.“²⁹ Traumoms įveikti ir teigiamai aukų tapatybei atkurti svarbus ir šias patirtis išreiškiančio pasakojimo pobūdis. Aleida Assmann skiria pasyvių ir aktyvių aukų pasakojimus. Aktyvių aukų pasakojimuose trauma transformuojama į herojišką pasiaukojimą ir todėl lengviau įveikiama ir integruojama į teigiamą tapatybę, tuo tarpu pasyvias aukas apibūdina bejėgiškumas. Šiais atvejais traumų įveika ir teigiamos tapatybės atkūrimas sunkesnis³⁰.

Atminties tyrimuose dar nuo klasikinių Maurice'o Halbwachso studijų nekvestionuojama, kad kolektyviniai atminties formatai, ypač oficialieji hegemoniniai pasakojimai paveikia tiek individualiąją, tiek įvairių formatų kolektyvinę atmintį, jos formavimosi, raiškos ir perdavimo procesus. Pasak Aleidos Assmann, individuali atmintis tam, kad būtų perduota per kartas, turi būti išreikšta intersubjektyviomis reprezentacijomis. Šioje eksternalizacijoje atmintis neišvengiamai kinta – jau komunikacinės atminties lygmeniu ją veikia kolektyvinės reprezentacijos, ryšiai, įsipareigojimai, lojalumas šeimai, tautai, valstybei. Perkeliant į viešąjį lygmenį ji standartizuojama, derinama su kitų atmintimi, o politiniu lygmeniu ji derinama su oficialiojo naratyvo normomis³¹. Šis poveikis nėra tiesioginis, individai ir grupės ne tiesiogiai perima dominuojančius pasakojimus, o pasirenka iš jų jiems reikšmingus elementus ir juos savitai tarpusavyje sujungia³². Diasporų atminties

²⁶ Marianne Hirsch, „The Generation of Postmemory“, in: *Poetics Today*, 2008, No. 29 (1), p. 111.

²⁷ Aleida Assmann, *Shadows of trauma: Memory and the Politics of Postwar Identity*, New York: Fordham University Press, 2016.

²⁸ Aleida Assmann, *ibid.*, pp. 57–58.

²⁹ Aleida Assmann, „Europe's divided memory“, in: *Memory and Theory in Eastern Europe*, edited by Uileam Blacker, Alexandr Etkind, Julie Fedor, New York: Palgrave Macmillan, 2013, p. 35.

³⁰ Aleida Assmann, *Shadows...*, p. 59.

³¹ Aleida Assmann, *Shadows...*, p. 49.

³² Gabriele Rosenthal, „The social construction of individual and collective memory“, in: G. Sebald and J. Wagle (eds) *Theorizing Social Memories: Concepts, Temporality, Functions*, London, Routledge, 2016, pp. 32–55.

atveju šios sąsajos, kaip minėta, dar sudėtingesnės dėl ją veikiančių pasakojimų (gyvenamosios ir kilmės šalių, globalaus ir kt.) įvairovės.

Remiantis aptartomis prielaidomis, šiame straipsnyje represijų atmintis lietuvių prievartinių migrantų palikuonių diasporoje nagrinėjama kaip susijusi tiek su gyvenamosios šalies politiniais ir sociokultūriniais kontekstais bei vyraujančiais pasakojimais, tiek su kilmės šalies naratyvais, taip pat veikiama trauminių pirmosios kartos patirčių ir šios atminties (ne)perdavimo sovietmečiu ypatybių.

Straipsnyje analizuojami 28 interviu, projekto vykdytojų grupės surinkti 2021 m. lapkričio mėn. vykusioje ekspedicijoje Kazachstane, Karagandoje. Imtį sudaro iš Lietuvos kilusių žmonių palikuonys, gimę lietuvių (arba pusiau lietuvių) šeimose. Pusiau struktūruotų biografinių interviu metodu apklausti 13 antrosios, 14 trečiosios, 1 ketvirtosios kartos atstovai, tarp jų – 16 moterų ir 12 vyrų. 16 iš jų yra represuotųjų palikuonys, kiti – darbo migrantų palikuonys. Pirmąją migrantų kartą tyrime laikoma genealoginė (šeimų, giminės) karta, atvykusi gyventi į Kazachstaną, antrąją – jų vaikų, trečiąją – anūkų karta³³.

Represijų atminties Kazachstano lietuvių diasporoje formavimosi kontekstai: (ne)perdavimas sovietmečiu ir šalies atminimo politikos bruožai

Represijų atminčiai Kazachstano lietuvių diasporoje būdinga tai, kad sovietmečiu jos perdavimas buvo iš esmės nutrūkęs jau ties antrąja karta, tad dabartinė diasporos atmintis yra atkurta po sovietmečio. Jos atkūrimas vyko drauge su oficialiosios represijų atminties formavimu atkurtoje Kazachstano valstybėje. Iš karto po sovietmečio prasidėjo ir ryšiai su Lietuva atkūrimas bei sąveika su Lietuvos pasakojimu.

Represijų atminties perdavimo nutrūkimas sovietmečiu susijęs su tokiais aplinkybėmis kaip geografinis išsibastymas (kitais negu vokiečiai, čečėnai, lenkai, totoriai, kurie į Kazachstaną buvo atitremti bendruomenėmis, lietuviai gyveno pavieniui), represijų atminties pavojingumas Kazachstano aplinkoje, trauminis šios atminties pobūdis, vaikų ir dalies anūkų kartos sovietizacija bei ideologinis kartų atotrūkis. Informantų liudijimu, tik pirmoji karta apie šias patirtis dar kalbėdavosi nedideliuose patikimų žmonių ratuose, bet nuo vaikų ši atmintis slėpta. Kazachstane ši atmintis buvo ypač pavojinga dėl to, kad greta buvusių politinių kalinių ir tremtinių čia dažnai gyveno ir juos sekę represijų vykdytojai. Be to, dauguma lietuvių buvo politiniai kaliniai, nuteisti už dalyvavimą antisovietinėje rezistencijoje, kurių šeimos buvo ypač sekamos. Todėl sovietmečiu čia nesusiformavo ne tik kolektyviniai atminties pasakojimai ir praktikos (kitais negu, kaip liudija prisiminimai,

³³ Nors ne visi informantai yra represuotųjų ainiai, pažymėtina, kad ir darbo migraciją į Kazachstaną iš dalies galima laikyti prievartine – taip ją apibūdina dalis apklaustų informantų pabrėždami, kad jų tėvai ar seneliai atvyko dirbti į Kazachstaną verčiami sunkių, dažnai trauminių, aplinkybių – nuo ko nors bėgdami, neturėdami galimybių įsikurti Lietuvoje (pavyzdžiui, vaikų namuose augę našlaičiai ir kt.).

dalyje Sibiro tremtinių bendruomenių ar Užvolgyje³⁴), bet pirmosios kartos atmintis praktiškai neperduota ir represuotųjų šeimose.

Perduoti represijų atminčiai buvo nepalankūs ir Kazachstane vyravę ideologiniai kontekstai, turėję įtakos vaikų kartos sovietizacijai. Istorikė Nancy Adler pastebi, kad nors SSRS požiūris į represijų aukas įvairias laikotarpius keitėsi, visą sovietmetį čia konkurovo du pasakojimai – viename pabrėžtos aukų patirtys, kitu – remta totalitarinė valstybė, stengtasi sumenkinti aukų atmintį ir jos pripažinimą. Veikiant pastarajam naratyvui, nepaisant Chruščiovo laikmečio „atšilimo“, represijos nebuvo aiškiai pasmerktos, politiniai kaliniai nebuvo aiškiai reabilituoti ir atskirti nuo kriminalinių nusikaltėlių³⁵. Sovietiniame Kazachstane, informantų liudijimu, vyravo pastarasis naratyvas: daugelis antrosios kartos informantų prisimena, kad buvę politiniai kaliniai nebuvo iš esmės reabilituoti, jie laikyti nusikaltėliais, „liaudies priešais“, buvo diskriminuojami, stalinizmo nusikaltimai nebuvo aiškiai įvardinti ir pan.

Sovietmečiu nutylėtos represijų atminties atkūrimas Kazachstane, kur gyveno daug patyrusių represijas žmonių, prasidėjo gana anksti, dar *perestroikos* metais. Oficialiojoje atminties politikoje sovietinės trauminės praeities įveika vyko įvairiomis simbolinėmis atminimo kultūros formomis – pervardijant viešąsias erdves, statant paminklus ir memorialus represijų, badmečio ir kitoms aukoms, taip pat reabilituojant 1931–1933 m. bado ir 1937–1952 m. trėmimų ir etninių valymų aukas, paskelbiant Politinių represijų aukų (nuo 2010 m. – ir bado aukų) atminimo dieną ir kt.³⁶

Kazachstano komunizmo nusikaltimų atminties politika apibūdinama kaip unikali, skirtinga nuo pokomunistinėje erdvėje vyraujančių politinių šios atminties paradigmu – etnonacionalinės ir liberaliosios. Pastarojoje pabrėžiamas liberaliosios demokratijos vertybių ir ideologijų įgyvendinimas, atminties politikoje reiškiantis besąlygišką komunistinės praeities pasmerkimą ir efektyvią ideologinę dekolonizaciją³⁷. Šios pereinamojo teisingumo (*transitional justice*) vertybės įgyvendinamos ir etnonacionalinėje paradigmoje, kurioje represijų atmintis yra svarbi nacionalinių „kovų ir kančių“ pasakojimų, pristatančių tautas kaip sovietinės okupacijos aukas, dalis³⁸. Kazachstano komunistinių represijų atminties strategija traktuojama kaip „trečias kelias“ tarp šių paradigmu pastebint, kad šalis globaliame represijų atminties lauke veikia kaip tarpininkė, suteikianti įvairiems šio lauko veikėjams vietas ir išteklių globalios komunizmo aukų atminties politikos iniciatyvoms – nuo

³⁴ Vytis Čiubrinskas, *op. cit.*, p. 20–59.

³⁵ Nancy Adler, *The Gulag Survivor: Beyond the Soviet System*, New Brunswick, NY: Transaction Publishers, 2001, p. 8.

³⁶ Сарыарқа – пен келісім мекені. Сарыарқа – колыбель единства и согласия. [Saryarka – kolybelj jedinstva i soglasija], Karaganda, 2021, p. 64–65.

³⁷ Maria Mälksoo, “The Memory Politics of becoming European: The East European Subalterns and the Collective Memory of Europe”, in: *European Journal of International Relations*, 2009, 15 (4), pp. 653–680;

³⁸ *Ibid.*, p. 656.

karo belaisvių ir kitų aukų palaikų grąžinimo į tėvynę (pradėta dar 1987 m. sutartimi su Japonija) iki memorialų, muziejų steigimo, minėjimų, mokslinių tyrimų, atminimo projektų ir pan.³⁹ Bet sovietmečio represijų atmintyje vengiama įvardinti atsakomybę, kultuosius ir aukas, nors tai yra labai svarbu globaliame ir Europos karų ir represijų atminties diskurse. Tuo tarpu Kazachstane, vengiant konfliktų, visi traktuojami kaip abstraktaus komunistinio totalitarizmo arba stalinizmo aukos⁴⁰. Su konfliktų vengimu susijusi ir Kazachstano represijų atminties „internacionalizacija“, atitinkanti ir oficialiąją „etninės ir religinės harmonijos“ politikos paradigmą. Kitaip negu daugumos Europos ir posovietinių šalių pasakojimuose, čia vengiama įvardinti ir aukų, ir atsakingųjų etniškumą. Represijų atmintis oficialiajame šalies sovietmečio atminties pasakojime yra svarbi, bet ne svarbiausia, joje aprėpiama ir vienodai vertinama atmintis visų, kurie atliko aktyvų, neretai laikomą herojišku vaidmenį visu šiuo laikotarpiu: ir nukentėjusių nuo Stalino teroro, ir „Didžiojo tėvynės karo“ dalyvių⁴¹, ir pokario atstatymo bei sovietmečio modernizacijos projektų herojų⁴².

Tad Kazachstano represijų atminties politika yra orientuota į konfliktų vengimą ir mažai naudojama įgyvendinant pereinamąjį teisingumą, Tačiau ji – svarbus simbolinis kapitalas, stiprinanti šalies prestižą ir įtaką tarptautiniu mastu. Tai, kad ši atmintis šalyje yra oficialiai pripažįstama ir minima, kad joje vyrauja aukų naratyvas, suteikia galimybę aukų ir jų palikuonių traumų įveikai, taip pat leidžia bent iš dalies etninių grupių „istorinių tėvynių“ atminties pasakojimus transplantuoti į diasporas, įamžinti ir minėti šių grupių represijų aukų atmintį.

Represijų atminties reikšmės kolektyvinėse Kazachstano lietuvių diasporos įamžinimo ir minėjimo praktikose

Nors represijų aukų įamžinimo ir minėjimo praktikose dalyvauja ne visi lietuvių palikuonys, bet jos šioje diasporoje yra svarbi kolektyvinė lietuviškosios tapatybės raiškos ir lietuvių bendruomenės dalyvavimo šalies gyvenime forma. Lietuvos represuotųjų atminties įamžinimo veikla Kazachstane prasidėjo jau sovietmečio pabaigoje, 1989 m., kai į Kazachstaną atvyko pirmoji čia kalėjusių lietuvių politinių kalinių ir jų artimųjų ekspedicija⁴³. Ji

³⁹ Nelly Bekus, „Symbolic Capital of the Memory of Communism. The quest for international recognition in Kazakhstan“, in: *Theory and Society*, 2021, No. 50, pp. 628–629.

⁴⁰ *Ibid.*, p. 634.

⁴¹ „Didžiojo tėvynės karo“ naratyvas šalyje turi didelę galią. Tai herojiškas naratyvas, kuriame stengiamasi išreikšti „pasididžiavimą praeitimi, pragmatiškai vertinti dabartį ir pozityviai žiūrėti į ateitį“. Herojais laikomi ne tik kariavusieji, bet ir „užnugario herojai“ – visi tuo metu dirbę ir kentę nepriteklus žmonės. Vengiant konfliktiškumo dažnai nutyliama, kad nemažą dalį „užnugario herojų“ sudarė tremtiniai ir lagerių kaliniai. (Альбина Жанбосинова, „Историческая память о Великой отечественной войне в пространстве Казахстана“, in: *Исторический курьер*, 2022, [online, žiūrėta 2023-08-26].

⁴² Nelly Bekus, *op. cit.*, p. 639.

⁴³ Algis Vyšniūnas, *Lietuviai ypatinguose...*, p. 371.

perkėlė į Lietuvą artimųjų palaikus ir Spasko lagerio kapinių vietoje pastatė pirmąjį atminimo ženklą⁴⁴. Tada prasidėjo ir čia gyvenusių lietuvių ryšių su Lietuva atkūrimas ir bendradarbiavimas įamžinant aukų atmintį. Ši veiklą nuo 1990 m. tęsiama daugiausia Lietuvos valstybės institucijų ir kitų organizacijų (LR Kultūros ministerijos, Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centro, Kultūros vertybių globos tarybos, bendrijos „Lemtis“, Lietuvos Politinių kalinių ir tremtinių bendrijos ir kt.) pastangomis, bendradarbiaujant su Kazachstano lietuviais. 2002 m. Karagandoje susikūrusi „Lituanikos“ bendrija⁴⁵ tapo Lietuvos įamžinimo iniciatyvų tarpininke bei įgyvendintoja (kai kurių – ir iniciatore). Taip Kazachstano lietuviai įsijungė į Kazachstano valstybės kaip tarpininkės tarp šalių, įgyvendinant represijų atminties įamžinimo iniciatyvas, politiką. Lietuvos institucijų ir bendruomenės pastangomis 2004 m. buvo pastatyti paminklai Lietuvos represijų aukoms Žezkazgane, Balchaše, Kengyre, realizuoti kiti atminties įamžinimo projektai Žezkazgane (2019), Rūdnyke (2020), Spaske (2022)⁴⁶. Be to, Karagandos lietuviai vykdo ir kitų šalių sovietinių represijų aukų atminties įamžinimo projektus. Karagandos lietuvių bendruomenės pirmininko liudijimu, vien Karagandos lietuvių bendruomenė yra pastčiusi atminimo ženklus dvidešimties užsienio šalių aukoms. Ši veikla nedidelei lietuvių bendruomenei leidžia būti reikšmingai Kazachstano politiniame gyvenime. Bendruomenės pirmininkas taip pasakoja šios veiklos istoriją (citasos pabaigoje matoma ir Kazachstano atminties politikai būdinga nuostata vengti konfliktų):

O po to imta vis daugiau ir daugiau kalbėti, kad tai ne vien masinė kapavietė, bet ir pagarbos ženklai tiems, kas čia palaidoti, ir paskambino lenkai, vėliau Prancūzija, Italija, Suomija, Latvija, Estija, Čekija, Slovėnija...ir štai jiems visiems mes statėme atminimo ženklus. Vien mūsų bendrija pastatė 20 atminimo ženklų kitoms valstybėms. [...] Visų pirma tai palaikė pats prezidentas [...] Bet čia yra labai slidi riba, kad tai neerzintų vietos gyventojų. (V50K3).⁴⁷

Lietuvių bendrija dalyvauja ir kitose Kazachstano ir Lietuvos bendradarbiavimo represijų atminties srityse, pavyzdžiui, padėjo organizuoti ir įgyvendinti trijų ekspedicijų „Misija Sibiras“ veiklą. Kartu su Kazachstano ambasada 2009 m. buvo surengta Lietuvos žurnalistų ir buvusių Kazachstano politinių kalinių ekspedicija „Likimus siejanti gija“ į lagerių vietas, po to eksponuota paroda ir išleistas katalogas, kurį Kazachstano atstovai pristatė Jungtinių tautų būstinėje⁴⁸, ir pan.

Didžiąją dalį aktyviausių įamžinimo ir minėjimo praktikų dalyvių (dauguma jų – trečiosios kartos atstovai) sudaro represuotųjų ainiai, bet tarp jų yra ir darbo migrantų palikuonių, kuriems ši atmintis svarbi dėl sąsajų su lietuviškumu bei dėl galimybių dalyvauti

⁴⁴ Feliksas Žemulis, „Kazachstano stepės glaudė lietuvių tremtinius“, in: *Lietuvos žinios*, 2009-10-06.

⁴⁵ Karagandos lietuvių bendruomenė „Lituanica“ buvo įsteigta 2002 m., ji telkia didžiausią Kazachstane lietuvių grupę – apie 250 žmonių ir yra didžiausia tarp visų lietuvių tremties vietose veikiančių bendruomenių.

⁴⁶ Algis Vyšniūnas, *Lietuviai ypatinguose...*, p. 360–374.

⁴⁷ Sutrumpinimai (raidės ir skaičiai) cituojamų interviu ištraukų pabaigoje žymi informantų lytį, amžių ir kartą.

⁴⁸ Plačiau žr.: *Likimus siejanti gija*, sudarė Algis Vyšniūnas, Vilnius: Atipija, 2009.

šalies politiniame gyvenime. Kaip svarbų aspektą diasporos atstovai įvardija bendrijos dalyvavimą šalies lygmeniu Kazachstano tautos asamblėjoje:

Net kalbant apie tuos atminimo ženklus, kurie, be abejo, yra svarbūs ir auklėjimui, ir gyvenančių čia, ir Lietuvoje atminčiai. Bet [...] mes rūpinamės ne tik kultūros paveldu. Mes rūpinamės ir protėvių atmintimi, ir politika, tai akivaizdu, nes Asamblėja įrašyta į Konstituciją. (V50 K3).

Kai kurie informantai, ypač represuotųjų ainiai, nurodo jaučią stiprų asmeninį moralinį įsipareigojimą ir motyvaciją dalyvauti represijų įamžinimo ir minėjimo veikloje, ji svarbi jų asmeninei, šeimos ir lietuviškai tapatybei. Pasak toliau cituojamos represuotųjų anūkės, įamžinimo veikla bendrijoje turėtų būti baigta tada, kai bus atpažintas ir įamžintas kiekvienas čia žuvęs lietuvis: „Kai pas mus atvažiuoja jaunimas su „Misija Sibiras“ ir kai mes ieškome tų kryžių... Man atrodo, galėsime baigti ieškoti tada, kai galėsime pasakyti – viskas, daugiau lietuvių nėra – nei nežinomų, nei užkastų, jokių, mes visus atpažiname.“ (M35 K3).

Lietuvių bendruomenė dalyvauja ir šalies represijų minėjimuose, visų pirma, minint gegužės 31-ąją – Politinių represijų ir bado aukų atminimo dieną. Bendruomenės atstovai dalyvauja šios dienos minėjimuose, diskusijose, lanko Spasko ir Alžiro memorialus ir kt. Lietuviai dalyvauja ir siūlydami represijų atminties iniciatyvas. Aktyvi trečios kartos lietuvių Kazachstano tautos asamblėjoje organizuoja jaunimo programas. Lietuvių bendruomenė taip pat prisideda inicijuojant ir įgyvendinant kitus šalies projektus, pavyzdžiui, teikė siūlymus Asamblėjos projektui „Karlagas: atmintis vardan ateities“ ir aktyviai jame dalyvavo. Bendruomenės pirmininko liudijimu, dėl šios veiklos jis tapo Kazachstano tautos asamblėjos nariu.

Be to, Karagandos bendruomenėje puoselėjamos ir kai kurios lietuviškos atminimo praktikos, pavyzdžiui, minėdami lapkričio 2-ąją – Mirusiųjų atminimo dieną bendruomenės nariai vyksta į Spasko memorialą, kur uždega žvakes bei padeda gėles prie paminklų Lietuvos represuotiesiems.

Tad lietuvių diaspora sėkmingai išnaudoja Kazachstano atminties politikos teikiamas galimybes įamžinant ir minint represijų aukų atmintį. Dėl šios veiklos nedidelė lietuvių etninė grupė dalyvauja ir yra matoma šalies gyvenime ir taip sureikšmina šalyje lietuvišką tapatybę.

Atkurtos represijų atminties bruožai palikuonių kartose

Jau minėta, kad represijų atminties „atgavimas“ tiek kolektyviniu, tiek individualiu lygmeniu prasidėjo tik sovietmečio pabaigoje. Dalis lietuvių ainių apie represijas sužinojo per kultūrinės kolektyvinės atminties formas – paminklus, memorialus, muziejus, minėjimo ritualus, tekstus ir kitas medijas, išreiškiančias daugiausia Kazachstano, rečiau – ir Lietuvos pasakojimus, o represuotųjų ainiai šią atmintį daugiausia atkūrė rekonstruodami šeimų represinių patirčių atmintį. Dauguma darbo migrantų ainių dažniausiai žino at-

minties kultūros formomis perduotą represijų atmintį. Šioje grupėje ji dažniausiai aktualizuojama ir interpretuojama Kazachstane vyraujančiomis pasakojimų schemomis. Daliai jų ši atmintis nėra aktuali nei lietuviškojo, nei „internacionalizuoto“ Kazachstano pasakojimo kontekste. Bet ir tarp darbo migrantų ainių yra atvejų, kai ši atmintis aktyviai puoselėjama ir siejama su lietuviškąja tapatybe.

Atkurti represijų atmintį palikuonims nebuvo lengva. Pirmosios kartos patirtų represijų atminties atkūrimo kliūtys – jos perdavimo neformalioje kartų komunikacijoje nutrūkimas sovietmečiu, trauminis jos pobūdis, menkos jaunųjų ainių Lietuvos istorijos žinios, nutrūkę ryšiai su vyresniąja karta tiek emocine, tiek dažnai fizine prasme – vyresniesiems gyvenant kitur ar mirus dar informantų vaikystėje.

Represuotųjų ainių šeimų atkurtos atminties pasakojimai apie protėvių patirtas represijas dažniausiai trumpi ir fragmentiški – tai jau perpasakotos ir iš dalies įsivaizduotos istorijos, jose daug neaiškumų ir spragų, kurias bandoma užpildyti pasitelkiant spėjimus ir vaizduotę. Dalyje šeimų vaikai ar anūkai žino nemaža vyresniųjų perpasakotų detalių, bet jas suprasti, interpretuoti ir integruoti į rišlesnį pasakojimą trukdo menkos Lietuvos istorijos žinios. Atkurdami tėvų ir senelių istorijas iš pasakojimų ar archyvų dokumentų, informantai dažnai painioja įvykių chronologiją, represijas vykdžiusius režimus, karo ir pokario kariaujančias puses ir pan. Dalyje pasakojimų protėvių biografijos pateikiamos sovietinės istorijos chronologijoje. Išsamiausias pirmosios kartos patirčių istorijas pasakoja tie lietuvių palikuonys Kazachstane, kurie žino Lietuvos kontekstus ir istoriją, turi ryšių su Lietuva, yra asmeniškai bendravę su tėvais ir seneliais.

Šią atmintį represuotųjų ainiams aktualizuoja teigiamos tapatybės (šeimoms, asmeninės, etninės) atkūrimo poreikis ir emocinis santykis su protėviais, joje esama ir trauminės patirties atminčiai būdingų bruožų. „Atgauti“ šeimos atmintį represuotųjų ainiams – tai sužinoti apie prievartą, bandyti įveikti su ja susijusias traumas ir susitaikyti su skaudžia praeitimi. Abi palikuonių kartos apie protėvius pasakoja kaip apie aukas, bet šias patirtis interpretuoja kiek skirtingai. Antrosios kartos atmintyje vyrauja Aleidos Assmann įvardintas pasyvių aukų pasakojimas, pabrėžiamos ir atjaučiamos tėvų kančios, susitapatinama su jų traumine patirtimi. Emocinį susitapatinimą su tėvų kartos traumomis pasakojimuose liudija atjauta, tėvų patirtų skriaudų ir kančių išryškėjimas, pasakojimų metu reikštos emocijos:

Juk tai...[ilga pauzė] toksai laikotarpis buvo. Sudėtingas ir svarbus. Ir jisai praktiškai buvo išbrauktas. Tarsi viso to ir nebuvo. [...] Yra toksai filmas sukurtas, ir aš, žinokit, tik pradėjau žiūrėti ir negaliu [pauzė]. Nes juk lydėdavo ten su šunimis, su viskuo. Tas buvo nejuokinga [pabrėžia „nejuokinga“]. (M64 K2).

Minėjome, kad remiantis *pasyvių aukų* įvaizdžiais sunkiau atkurti jų ir palikuonių teigiamą tapatybę, todėl antrosios kartos pasakojimuose greta kančių išryškinaamos teigiamos tėvų savybės – *auksinės rankos*, stiprybė, atkaklumas ir kt. Represijų patirtys abejose kartose iš dalies interpretuojamos herojiško Lietuvos pasakojimo kontekste, bet antrajai

kartai, prisimenančiai sovietmečio požiūrį į represuotuosius kaip nusikaltėlius, dažnai svarbiau pripažinti ne tėvų herojiškumą, o jų kančias ir juos „reabilituoti“ visuomenėje: „Nelaikau jų priešais, jokių būdu, jie patriotai [...]. Niekas nesmerkia, ir mūsų pažįstami dabar vertina tai [palankiai]... net rusai, atrodytų... kazachai, nėra taip, kad „oi, kokie jūs, kokie tavo tėvai“, atvirksčiai, visi supranta...šaunuoliai.“ (M 69 K2).

Kartais sąmoningai atsiribojama nuo herojiškų akcentų, pabrėžiant kančias ir atjautą: „Na kaip, aš lyg ir didžiuojuosi, bet jis tiek išgyveno, tiesiog gaila tokių žmonių. [...] Jie taip kentėjo, šitiek žmonių, šitiek numirė. [...] Niekuo, ničniekuo nekaltų.“ (M63 K2).

Trečiosios kartos pasakojimuose ryškesnė emocinė distancija nuo senelių patirčių, dalis pasakojimų – schematiški, paviršutiniški, nors yra ir išsamių pasakojimų, paremtų Lietuvos istorijos žinojimu. Šiai kartai jau neaktuali traumų įveika ir jos pasakojimuose aukos dažniausiai pateikiamos kaip herojiški, įveikiantys sunkumus žmonės – *aktyvios aukos*. Juos heroizuodami trečiosios kartos ainiai neretai pasitelkia lietuviškąjį „kovų ir kančių“ pasakojimą, kuris, visų pirma, naudojamas išryškinti herojiškoms moralinėms ir asmeninėms savybėms (patriotizmui, pasiaukojimui, stiprybei ir kt.), vengiant galbūt prieštaraujančių Kazachstano diskursams lietuviškojo pasakojimo akcentų (tai rezistencija, sovietinė okupacija, represijos ir kt.).

Toliau pateikiamoje trečiosios kartos informantės pasakojimo ištraukoje pasakojant apie senelių patirtus sunkumus pabrėžiamas gebėjimas juos įveikti. Informantė išryškina stiprią senelės patriotinę motyvaciją tampant rezistente, senelio atkaklų protestą tremtyje atsisakant vartoti rusų kalbą, jų gebėjimą, nepaisant patirtų kančių, sukurti laimingą gyvenimą:

Ir mano senelė, kai pateko į Karlagą... Ji buvo partizanė ir už tai pakliuvo į Dolinką. Ir žinoma, kai žmogus priešinasi valdžiai... taip, senelė buvo labai jauna [...] na, ir į partizanus taip paprastai neinama. Tam reikia turėti vidinę motyvaciją. Tam reikia žinoti, ko tu nori. [...] Aš kai mąstau apie senelio gyvenimą – revoliucija, 1917 metai, 1939-aisiais į Lietuvą faktiškai atvažiavo tankai – sveiki, jūs Sovietų sąjungoje, 1941-ieji – karas. Tremtis į Kazachstaną. Tai apskritai toks gyvenimas... O jis tokiame gyvenime įsigudrino dar ir susikurti savo laimę. [...] Ir tas jo vidinis protestas – bent nekalbėti tos šalies, kuri jį nuteisė, kalba. (M35 K3).

Herojiškomis protėvių savybėmis šioje kartoje ypač didžiuojamasi ir su jomis susitapatinama. Tendencija heroizuoti protėvius yra universalesnė, ji nustatyta ir kitų kontekstų šeimų atminties tyrimuose: jau trečiosios kartos atmintyje protėviai neretai heroizuojami, jie šiose istorijose palikuonims yra elgesio pavyzdžiai, „moraliniai herojai“⁴⁹. Panašios tendencijos nustatytos ir Kazachstano vokiečių palikuonių jaunosios kartos atmintyje –

⁴⁹ Radmila Švarickova-Slabakova, “Moral Heroes or Suffering Persons? Ancestors in Family Intergenerational Stories and the Intersection of Family and National Memories”, in: *Journal of Family History*, 2019, Vol. 44 (4), pp. 431–448; Robyn Fivush, Natalie Merrill, “An ecological systems approach to family narratives”, in: *Memory Studies*, 2016, No. 9 (3), p. 305–314; Raili Nugin, “Rejecting, re-shaping, rearranging: Ways of negotiating the past in family narratives”, in: *Memory Studies*, 2021, Vol. 14 (2), pp. 197–213.

joje nesigilinama į protėvių kančias, jausmus, bet pabrėžiamas vokiečių darbštumas kaip savybė, padėjusi įveikti sunkumus.⁵⁰

Kazachstano oficialiųjų atminties diskursų įtaka represijų atminties interpretacijoms diasporoje

Be jau minėto aspektų, prieštaraujančių šalies diskursams, vengimo, ir kolektyvinėse, ir individualiose lietuvių diasporos represijų atminties interpretacijose bei praktikose esama ir daugiau ženklų, rodančių Kazachstano vyraujančių atminties diskursų įtaką. Ši įtaka ryškiai matoma dažnai pabrėžiamose informantų nuostatose vengti konfliktų. Ją atspindi ir bendruomenės įamžinimo veikloje bei kolektyvinėse minėjimo praktikose reiškiamas išimtinai „aukų“ naratyvas, nekeliant kaltės ir atsakomybės klausimų. Šie leitmotyvai pasikartoja ir individualiose interpretacijose:

Mes atiduodame pagarbos duoklę tiems žmonėms, kurie čia atsidūrė, sakykime, ne savo valia. Apie tai reikia kalbėti. [...] Žmonės, kurie čia gyvena, mūsų bendruomenės nariai turi tai priimti ne kaip neapykantą kažkokiai praeičiai, jie turi tai priimti kaip to, kas buvo, istoriją. Tik ne per neapykantą. (V50 K3).

Kalbama ir apie pastangas lietuvių bendruomenėje išvengti galimų konfliktų tarp represuotųjų ir galbūt kolaboravusių su režimu žmonių palikuonių:

Dalis žmonių atvyko patys, jie sako [...] neketiname niekur išvažiuoti. Kiti, kurie nukentėjo, buvo lageriuose, tai jų palikuonys. Ir čia bendruomenėje jų negalima atskirti. Šiuo atžvilgiu mes laikomės tokios politikos, kad mes, lietuviai, turime vieni kitiems padėti, turime prisiminti praeitį, bet nepykti vieni ant kitų, nes sprendėme ne mes, o kažkokie nevykę politikai arba politikai, kurie leido tam įvykti. (V50 K3).

Nekeliant ir nesvarstant atsakomybės klausimų kaip „kaltieji“ įvardijami abstraktūs objektai: „stalinizmas“, „politikai“, neretai pažymint, kad dabartinės kartos neatsakingos už vyresnių kartų nusikaltimus:

...aš suprantu, kad daugelis patyrė represijas, ir aš suprantu, kad anksčiau buvo daug neteisybės. [...] Bet mes dabar negalime teisti, kaltinti vienų ar kitų žmonių visų pirma todėl, kad tai buvo anie [ne dabartiniai] žmonės. Ir, pavyzdžiui, dabartinė karta dėl to nekalta. (V30 K3).

Kazachstano kontekstų įtaka gerai matoma ir lietuviškojo nacionalinio „kovų ir kančių“ pasakojimo, kuriame represijų atmintis yra labai svarbi, interpretacijose. Kaip jau minėta, šeimų atminties interpretacijose šiuo pasakojimu dažniausiai remiamasi heroizuojant protėvius, bet jį taikant vengiama aspektų, prieštaraujančių oficialiesiems Kazachstano atminties diskursams. Vengiama ir akcentuoti nacionaliniams pasakojimams neretai būdingą norą pabrėžti neteisybę, implikuojančią pasyvių aukų ir žiaurių nusikaltėlių skir-

⁵⁰ Rita Sanders, *Staying at Home: Identities, Memories and Social Networks of Kazakhstani Germans*, Berghahn Books, 2021, p. 25.

tį⁵¹, taip pat vengiama prieštaraujančių „Didžiojo tėvynės karo“ naratyvui temų, aspektų ir pan. Su šalies atminties politikos kontekstais ypač derinamos viešos interpretacijos. Pavyzdžiui, reprezentaciniame leidinyje pateiktoje (galimai leidėjų pakoreguotoje) lietuvių rezistentų anūkės papasakotoje senelio biografijoje pabrėžiamas Raudonosios armijos kaip „išvaduotojos“ vaidmuo, neminimas senelio dalyvavimas antisovietinėje rezistencijoje, neaiškiai įvardijama jo suėmimo bei įkalinimo priežastis ir pan.⁵²

Kitas informantų interpretacijose matomas Kazachstano atminties politikai būdingas leitmotyvas – vengimas įvardinti aukų etniškumą. Lietuviškasis aukų pasakojimas derinamas su Kazachstano „etninės ir religinės harmonijos“ ideologiniu naratyvu, pasisakant prieš lietuvių kančių sureikšminimą kitų tautybių atžvilgiu ir pabrėžiant kančių bendrumą:

Taip, atmintis vis tiek turi būti mūsų širdyje. Kokios bebūtume tautybės, o istoriją mes turime kažkaip gerbti, aš taip manau. Nes tai buvo mūsų protėviai. Juk jie ten žuvo [...] Aš neskirstau pagal tautybę. (M59 K2).

Matoma ir orientuota į ateitį šalies pilietinės tapatybės ideologijai būdinga nuostata „neužsifiksuoti ties praeitimi“:

Tu turi prisiminti, bet neturi užsifiksuoti ties tomis kančiomis [...] na, taip sakant, turi būti kažkoks pozityvas [...] kiekvienoje kultūroje yra tokių neįtikėtinų dalykų. [...] ir todėl... kažkaip esame labiau vieningi, ir... taip jau įprasta (M62 K2).

Išvados

Represuotųjų šeimose atkurta protėvių patirčių atmintis ir lietuviškojo represijų pasakojimo žinios didelėje diasporos dalyje yra fragmentiškos, dažnai prieštaringos, papildytos vaizduote. Išsamias ir koherentiškas istorijas pasakoja nedaugelis. Dalį diasporos represijų atminties bruožų sąlygoja jos perdavimo nutrūkimas, trauminis pobūdis ir teigiamos (asmeninės, šeimos, etninės) tapatybės bei šeimos kartų ryšio atkūrimo poreikis. Su šiais veiksniais susiję ir kartų atminties skirtumai. Antrosios kartos atmintyje apie pirmosios kartos patirtis vyrauja pasyvių aukų vaizdiniai, stipresnė jos emocinė reikšmė, o trečiosios kartos pasakojimuose seneliai yra herojiškos aktyvios aukos, su kuriomis tapatinamosi. Lietuviškasis herojinis „kovų ir kančių“ naratyvas antrosios kartos pasakojimuose dažniau naudojamas „reabilituojant“ protėvius, trečiosios – juos heroizuojant.

Nors oficialioji Kazachstano atminties politika turi trūkumų teisingumo įtvirtinimo požiūriu, tai, kad ši atmintis šalyje yra oficialiai pripažįstama ir minima, kad joje vyrauja aukų naratyvas ir šalies politiniame gyvenime jai teikiama nemaža reikšmė, suteikia galimybes aukų ir jų palikuonių atminties raiškai, jos pripažinimui ir traumų įveikai, taip pat

⁵¹ Anna C. Bull, Hans L. Hansen, "On Agonistic Memory", in: *Memory Studies* 2016. 9 (4), p. 392.

⁵² *Saryarka...*, pp. 101–105.

etninių grupių „istorinių tėvynių“ represijų atminties pasakojimų bent daliniam „transplantavimui“ į diasporas. Kolektyvinių praktikų lygmeniu lietuvių diaspora sėkmingai išnaudoja Kazachstano atminties politikos teikiamas galimybes, siekdama didesnio savo etninės grupės pripažinimo. Dalyvavimas šalies įamžinimo ir minėjimo veikloje leidžia nedidelei lietuvių etninei grupei dalyvauti šalies viešajame gyvenime ir taip sureikšminti lietuviškąją tapatybę šalies kontekste.

Tyrimo rezultatai rodo, kad autoritarinėje Kazachstano valstybėje atkuriamai pirmosios migrantų kartos patirtų represijų atminčiai palikuonių kartoje didelę įtaką daro dominuojantys šios atminties diskursai ir kiti šalies ideologiniai kontekstai. Ši įtaka matoma ir šeimų atminties bei individualiose interpretacijose, ir kolektyvinėse bendruomenės interpretacijose bei praktikose. Lietuviškasis represijų atminties pasakojimas perkeliamas į diasporos praktiką ir interpretacijas jį modifikuojant ir priderinant prie vyraujančio Kazachstano atminties pasakojimo. Tad jo įtaka diasporoje reiškiamai atminčiai, ypač viešosioms jos formoms, daug mažesnė.

Literatūra

1. Adler Nancy, *The Gulag Survivor: Beyond the Soviet System*, New Brunswick, NY: Transaction Publishers, 2001.
2. Assmann Aleida, *Shadows of Trauma: Memory and the Politics of Postwar Identity*, New York: Fordham University Press, 2016.
3. Assmann Aleida, „Europe’s Divided Memory“, in: *Memory and Theory in Eastern Europe*, edited by Uilleam Blacker, Alexander Etkind and Julie Fedor, New York: Palgrave Macmillan, 2013, pp. 25–41.
4. Bull Anna C. and Hansen, Hans L., „On Agonistic Memory“, *Memory Studies* 2016, No. 9 (4), pp. 390–404.
5. Bekus Nelly, „Symbolic Capital of the Memory of Communism. The Quest for International Recognition in Kazakhstan“, *Theory and Society*, 2021, No. 50, pp. 627–655.
6. Creet Julia, „Introduction. The Migration of Memory and Memories of Migration“, in: *Memory and Migration: Multidisciplinary Approaches to Memory Studies*, edited by Julia Creet and Andreas Kitzmann, Toronto: University of Toronto Press, 2011, pp. 3–26.
7. Čiubrinskas Vytis, „Transnacionalizmas ir migracija: lietuvių migrantų ir jų ainių patirtys, strategijos ir identitetai Teksase, Užvolgyje ir Čikagoje“ [“*Transnationalism and Migration: The Experiences, Strategies and Identities of Lithuanian Migrants and Their Relatives in Texas, Zavolzhsk and Chicago*“], in: *Migracija: sampratos ir patirtys [Migration: Concepts and Experiences]*, compiled by Margarita Matulytė, Vilnius: Lietuvos nacionalinis dailes muziejus, Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2022, p. 20–59.
8. Devlin Julia, „In Search of the Missing Narrative: Children of Polish Deportees in Great Britain“,

- The International Journal of Information, Diversity, & Inclusion*, 2020, No. 4 (2), pp. 22–35.
9. Fivush Robyn and Merrill, Natalie, "An ecological systems approach to family narratives", *Memory Studies*, 2016, No. 9 (3), pp. 305–314.
 10. Hirsch Marianne, "The Generation of Postmemory", *Poetics Today*, 2008, No. 29 (1), p. 103–128.
 11. Kitzmann A., "Frames of Memory: WWII German Expellees in Canada", in: *Memory and Migration: Multidisciplinary Approaches to Memory Studies*, [comp. Creet, J., Kitzmann, A., Toronto: University of Toronto Press, 2011, p. 93–119.
 12. *Likimus siejanti gija [The Thread That Binds Fates]*, compiled by Algis Vyšniūnas, Vilnius: Atipija, 2009.
 13. Lacroix Thomas and Fiddian-Qasmiyeh, Elena, "Refugee and Diaspora Memories: The Politics of Remembering and Forgetting", *Journal of Intercultural Studies*, 2013, No. 34 (6), p. 686; *Memory and Migration: Multidisciplinary Approaches to Memory Studies*, edited by Julia Creet and Andreas Kitzmann, Toronto: University of Toronto Press, 2011.
 14. Levitt Peggy, "Roots and Routes: Understanding the Lives of the Second Generation Transnationally", in: *Journal of Ethnic and Migration Studies*, No. 35 (7), 2009, pp. 1225–1242.
 15. Loizos Peter, "Ottoman half-lives: Long-term perspectives on particular forced migrations", *Journal of Refugee Studies*, 1999, No. 12 (3), pp. 237–263.
 16. *Maps of Memory. Trauma, Identity and Exile in Deportation Memoirs from the Baltic States*, compiled by Violeta Davoliūtė and Tomas Balkelis, Vilnius: Institute of Lithuanian Literature and Folklore, 2012.
 17. Mälksoo Maria, "The Memory Politics of Becoming European: The East European Subalterns and the Collective Memory of Europe", *European Journal of International Relations*, 2009, No. 15 (4), pp. 653–680.
 18. Müller-Suleymanova, Dilyara, "Shadows of the Past: Violent Conflict and its Repercussions for Second-Generation Bosnians in the Diaspora", *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 2021.
 19. Nugin Raili, "Rejecting, re-shaping, rearranging: Ways of negotiating the past in family narratives", *Memory Studies*, 2021, No. 14 (2), pp. 197–213.
 20. Rosenthal Gabriele, "The social construction of individual and collective memory", in: *Theorizing Social Memories: Concepts, Temporality, Functions*, edited by Gerd Sebald, and Jatin Wagle, London, Routledge, 2016, pp. 32–55.
 21. Pouljol Catherine, "Poles in Kazakhstan: Between integration and the imagined motherland", *Central Asian People*, 2004, No. 1, pp. 91–100.
 22. Richter Marina and Nollert, Michael, "Transnational networks and transcultural belonging: a study of the Spanish second generation in Switzerland", *Global Networks*, No. 14 (4), 2014, pp. 458–476.
 23. Sanders Rita, *Staying at Home: Identities, Memories and Social Networks of Kazakhstani Germans*, Berghahn Books, Inc., 2016.

24. Švarickova-Slabakova Radmila, "Moral Heroes or Suffering Persons? Ancestors in Family Inter-generational Stories and the Intersection of Family and National Memories", *Journal of Family History*, 2019, Vol. 44 (4), pp. 431–448.
25. Venzlauskaitė Gintarė, "From Post-War West to Post-soviet east: Manifestations of Displacement, Collective Memory, and Lithuanian Diasporic Experience Revisited", 2020, [online], in: <https://www.iash.ed.ac.uk/event/gintare-venzlauskaitė-university-glasgow%C2%A0-post-war-west-post-soviet-east-manifestations> [accessed: 28-Jun-2023].
26. Vyšniūnas Algis, *Lietuviai ypatinguose Kazachstano lageriuose: 1948–1955 m.* [Lithuanians in Kazakhstan's MVD Special Camps: 1948–1955], Vilnius: Genocide and Resistance Research Centre of Lithuania, 2022.
27. Сарыарқа – пен келісім мекені. Сарыарқа – колыбель единства и согласия [The Kazakhstan Uplands are a place of peace. The Kazakhstan Uplands are a cradle of unity and harmony], Karaganda, 2021.
28. Žemulis Feliksas, „Kazachstano stepės glaudė lietuvių tremtinius“ [“The steppes of Kazakhstan sheltered Lithuanian exiles”], Lietuvos žinios, 2009-10-06.

Irena Šutinienė

Memory of Soviet Repressions in the Kazakhstan Lithuanian Diaspora: Interpretations, Practices, Contexts

Summary

In this article, the focus is on the memory of repressions in the Kazakhstan Lithuanian diaspora, a large part of which consists of the descendants of Lithuanians who were subject to repression. Based on data from a survey of semi-structured interviews,⁵³ the interpretations, evaluations, and practices for the memorialisation and commemoration of the memory of the repressions among the representatives of the diaspora are analysed. The connections of this memory with Kazakhstan's dominant collective memory discourses and the Lithuanian narrative of the memory of repressions are discussed. The analysis reveals how discourses of the memory of the repressions in the country impact the memory of the descendant of the migrants.

Keywords: forced migration, memory of Soviet repressions, memory of migrant generations.

⁵³ The article is based on data collected by a group of researchers (Loreta Vilkienė, Jolanta Kuznecovienė, Vytis Čiubrinskas, Irena Šutinienė) as part of *Forced migrations from the Lithuanian diaspora in the East and their identity. The cases of Zavalzhsk and Kazakhstan* (LMT LIP-20-12), a project funded by the Research Council of Lithuania. This material is analysed in other aspects of memory studies in other publications by the author.